

KİMLİK, KÜLTÜR VE DEĞİŞİM SÜRECİNDE
OSMANLI'DAN GÜNÜMÜZE

KÜRTLER

ULUSLARARASI SEMPOZYUMU

6-8 EYLÜL 2012

BİNGÖL

*In the Context of Identity, Culture and Change From Ottomans to the
Present the Kurds International Symposium*

Di Pêvajoya Nasnamê, Çan û Guhertinê De Ji Osmanîyan Heta Îro Kurd

الأكراد من حيث الهوية والثقافة والتطور منذ العهد العثماني حتى اليوم

EDİTÖR

Doç. Dr. M. Cengiz YILDIZ

KATKIDA BULUNANLAR

Arş. Gör. Ahmet ALP

Arş. Gör. Fecri ARSLAN

Arş. Gör. Selman YEŞİL

Arş. Gör. Zahir ERTEKİN

Arş. Gör. Bedrettin BASUĞUY

BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

2013

ŞEYH UBEYDULLAH AYAKLANMASI VE ŞEYH UBEYDULLAH'IN OĞLU SEYYİD ABDULKADİR'İN KÜRT MİLLİYETÇİLİĞİNE ETKİSİ

Mehmet ÖZDEMİR

ÖZET

Kürt Tarihi denilince ilk akla gelenler 1515 Amasya Antlaşması ve sonraki süreçtir. Özellikle Şeyh Sait Ayaklanması ve sonrasında gelen Kürt Hareketleri dikkat çekmekte ve özel konular teşkil edilmektedir. Fakat Şeyh Ubeydullah (Nehri) hareketi Kürt Hareketi içerisinde önemli bir yer teşkil etmektedir. Şeyh Ubeydullah (Nehri) Hareketi veya Ayaklanması 1888 tarihinde Osmanlı- İran coğrafyasında bir tehdit unsuru görülmüş ve iki devlet arasında Kasr-ı Şirin Antlaşması ile başlayan “Barış Süreci” ne adeta bir nokta koymuştur. Özellikle Nakşibendilik tarikatının önde gelen ailelerinden olan Şeyh Ubeydullah hem dini hem de siyasi liderliğini ön plana sürerek bölge başta olmak üzere Osmanlı Devleti için de kaygı verici bir yol izlemiştir. Bu süreçte hem Osmanlı Arşivi'nde yer alan belgeler hem Rus Arşivlerinden yer alan belgeler ışığında Ayaklanmayı ele alıp Kürt Milliyetçiliği'ne ne yön verdiğini özelden inceleyeceğiz. Ayaklanma öncesi ve sonrasındaki Osmanlı Devleti valileri gözüyle Devlet-i Aliyye 'ye aktarılan bilgi ve belgeler üzerinde durulacaktır. Ayrıca Şeyh Ubeydullah (Nehri) 'ın oğlu olan Seyyid Abdulkadir'in Kürt Teavün ve Terraki Cemiyeti'ndeki rolü ve Kürt Milliyetçiliğinin örgütlenme safhasında yer alması üzerinde duracağız.

GİRİŞ

Kürt Milliyetçiliği'ne Şeyh Ubeydullah (Nehri) ailesinin hem dini hem siyasi katkıları neler olmuştur. Ayaklanma evresi ve sonrasındaki gelişmeler, Seyyid Abdulkadir'in örgütsel çalışmaları ve Şeyh Sait Ayaklanması'ndaki rolü üzerine de değerlendirmelerde bulunacağız. Şeyh Ubeydullah Ayaklanması'nın Kürt tarihinde önemli bir yeri bulunmasına ve Kürt Milliyetçiliğini farklı bir viraja sokmasına rağmen araştırma safhalarında diğer Kürt ayaklanmalarına oranlı geride kalmıştır.1880 Şeyh Ubeydullah Nehri Ayaklanmasına geçmeden evvel Kürtlerin Osmanlı Devleti'ne katılmalarını ve Kürtleri ayaklanmalar sürecine iten sebeplere yüzeysel olarak değinmekte fayda var.

Kürtlerin yoğun olarak yaşadığı Kürdistan bölgesinde Osmanlı Devleti ile Sasaniler ve İranlılar arasında sürekli tampon bölgede olmuşlardır. Bu da sadece siyasi değil dini olarak da Sünni- Şii çekişmesinde de sebebiyet vermiştir. Yavuz Sultan

Selim döneminde özellikle İdris-i Bitlis'inin büyük çabaları sonucu 1515 Amasya Antlaşması ile Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetine girmesi ile Kürtlerin Osmanlı Devletindeki süreci start vermiştir. Bu süreçte bölgenin yönetimi bölgen sahiplerine yani Kürtlere verilmiştir. Bilindiği gibi 19. yüzyıl Osmanlı açısından tam bir alt üst oluşa sahne olmuştur. Aslında aynı şey bu dönemde Kürtler için de geçerlidir. 19. yüzyıla kadar belirli bir özerklikle Osmanlı topraklarında yaşayan Kürtler için, bu yüzyılda bir çok şey değişmeye başlayacaktır. II. Mahmut'la (1808-1839) başlayan modernleşme ve merkezileşme çalışmaları sırasında, Kürt bölgelerinin de özerk statüsü kaldırılmıştır. Bunun üzerine bölgedeki önemli Emirlikler ayaklanarak bu duruma karşı koymuşlar ancak Osmanlı tarafından yenilgiye uğratılmışlardır. Osmanlı'nın Kürt beyleri ve Emirliklerini ortadan kaldırması beklendiği gibi bölgedeki kontrolünü kolaylaştırmamış, aksine reislerinden yoksun olan pek çok aşiret bölgede başına buyruk hareket etmiştir. Bölgede halk arasında büyük bir itibara sahip olan Mirlerin ve Beylerin yerlerinden edilmesi ve sürgüne gönderilmesi ile merkezi hükümet bölgeye valilerini yollamıştır. Ancak bu valiler "... yerel olaylara ilişkin ne onlar (Mirler) kadar bilgi sahibiydiler ne de halkın nezdinde meşru yöneticiydiler. Bu nedenlerden dolayı da aşiretler arası çelişiklere ve kan davalarına çözüm getirmeye muktedir değillerdi."¹ Hiçbir zaman itibar görmeyen bu valiler çözüm olmaktan ziyade keyfi uygulamalar ile daha çok sorun olmuşlardır. Diğer taraftan Kürt halkı hiçbir zaman bu valileri çözüm mercii olarak görmemiştir. Hatta kendi aralarında çıkan bir sorunu hükümet makamına bildirmek yada buradan bir çözüm beklemek büyük bir ayıp, çaresizlik ve zayıflık olarak değerlendirilmiş, böyle bir şeyi yapan kişiler de toplumdan dışlanmışlardır. Kendi sorunlarını kendi aralarında çözme geleneğine sahip olan bölge halkı sorunlarını çözen aşiret ileri gelenlerinin ortadan kalkması ile Kürdistan coğrafyasında ciddi bir otorite boşluğu doğmuş ve kendi başına hareket eden yüzlerce aşiret ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla da bu boşluğu dolduracak, aşiretler arası anlaşmazlıkları önleyecek bir güç gerekiyordu. İşte bu rolü bir süre sonra güçlü dini liderler oynamaya başlamıştır. "Aşiretler arası çatışmalar beklenmedik boyutlara ulaşarak tehlikeli bir hal alınca, aşiret üyelerinin, şeyhleri (Bunların müritlerinin sayıları Mevlana Halid'in gayretleriyle epeyce artmıştı) sorunlara çözüm bulacak kişiler olarak görmeleri ve bunun neticesinde şeyhlerin otoritelerinin aşiret sınırlarını aşarak politik önderler haline gelmelerine yol açacak bir biçimde artması doğaldır."² 19.yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı, Kürdistan Eyaletindeki toprakları tapulu hale getirmeye başlamış ve tapu memurlarının en çok muhatap olduğu, halkın sözcüleri olarak gördüğü kişiler şeyhler olmuştur. -Bunda okuma yazma bilmelerinin etkisi de göz ardı edilemez. Çünkü bu dönemde Kürt halkının çoğu okuma yazma bilmiyordu- Nüfuzlarını kullanarak birçok toprağa sahip

* Mardin Artuklu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. ozdemir_mm@hotmail.com

¹ Martin Van Bruinessen, *Ağa, Şeyh, Devlet*, İletişim Yayınları, İstanbul 2003, s. 341.

² Martin Van Bruinessen *Ağa, Şeyh, Devlet*, s.341-342.

olan şeyhler, manevi nüfuzlarına maddi bir gelirden eklemiş oldular. Böylece bölgede itibar kazanan şeyhler zamanla siyasi önderler haline geldiler.

XIX. yüzyıldaki Kürt isyanları içerisinde en fazla tartışılan isyanlardan Şeyh Ubeydullah-ı Nehri isyanıdır diyebiliriz. Şeyh “Kürdistan’ın” hem ruhani hem de cismani liderlerinden ilki ve belki de en büyüğüdür. Kendini halkının çıkarlarına adanmış Kürt lideri rolü ile kendi topraklarında saf haliyle İslam’ı yeniden kurmak için çabalayan Müslüman kimliğini birleştirmişti.³

19. Yüzyılın sonlarında Kürdistan bölgesinin nüfuzlu ve politik olarak etkin olan Kürt ailelerinden biri Şemdinan ailesi idi. 1880'lere gelindiğinde aile Hakkari civarında oldukça büyük miktarda arazi elde etmişti. İngiliz arşiv belgeleri, 1880 yılındaki isyanından dolayı ailenin uluslar arası alanda en tanınan üyesi olan Seyyid Ubeydullah’ın İran ve Osmanlı Devleti’nden toprak satın aldığını gösteriyor. İran’da ki İngiliz başkonsolosu Mr. Abbot tarafından yazılmış 15 Temmuz 1880 tarihli mektup şöyle diyor: “(Seyyid Ubeydullah’ın hem Türkiye’de hem İran’da toprak satın aldığını öğrendim, bu onun nüfuzunu büyük oranda artıracaktır.”⁴ Mevcut kayıtlarda öyle bir bilginin olmaması sebebiyle bilginin doğru mu yanlış mı olduğunu bilemiyoruz eğer doğru ise toprak satın alma işi çok büyük ki İngilizler tarafından endişe ile karşılanmaktadır. Ayrıca ekonomi olarak hem şehir pazarına hem de dışarıya büyük sürüm yapan Hakkâri’nin başlıca tütün tarlaları da Ubeydullah ailesinin elindeydi.⁵ Ubeydullah ailesi bölgede iktisadi güçleri de kontrol altına almış gözüküyor ki bu da ayaklanmanın ekonomi gücünün sağlam temellere dayandırılmaktadır.

XIX. yüzyılın ikinci yarısında Şeyh Ubeydullah, dönemin Türk idarecileri ve memurlarından duyulan hoşnutsuzlukları siyasi görüşlerini dinsel izahlar getirerek açıklamaya çalışıyordu. O dönemde 93 harbi olarak nitelendirilen Osmanlı- Rus savaşının ağır yenilgisi Osmanlı Devleti’ni maddi olarak zor durumda bırakmıştı. Çöküntü içinde olan Osmanlı yönetimi kendisine kaynak sağlamak için durmadan Kürt halkına yükleniyordu. Onlardan çeşitli adlarla vergiler alıyor, bunun içinde onları sürekli baskı altında tutuyorlardı Buda yer yer halkın tepkisine yol açıyordu. Bundan devlet güçleri ile halk arasında yer yer çatışmalar meydana geliyordu. Tüm bunlar Şeyh Ubeydullah’ın çaresiz kalan halka sahip çıkmasını bunun içinde bağımsızlık hareketini başlatmasını zorunlu kılıyordu.⁶ Aslında bu asayişsizlikler ve bozuklukları Şeyh Ubeydullah daha önce İstanbul’a haber gönderip bu bozuklukların giderilmesi için süratli ve kesin tedbirler alınmasını, eğer bir şey yapılmazsa kendisinin harekete geçeceğini bildirmiş. Hükümet ise durumun ciddiye binmemesi için acele ile Semih Paşa’yı görevlendirmiş o da zaman kaybı olmaması için Van

³ Wadie Jwaideh, *Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi- Kökenleri ve Gelişimi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1993, s.155.

⁴ Hakan Özoglu, *Osmanlı Devleti ve Kürt Milliyetçiliği*, Kitap Yayınevi, 2005, s. 96.

⁵ Celile Celil, *1880 Şeyh Ubeydullah Nehri Ayaklanması*, Peri Yayınları, İstanbul 1998, s. 64.

⁶ Tori, *Aşiretten Millet Olma Yapılanmasında Kürtler*, Doz Yayınları, İstanbul, 2005, s. 117-118.

Müftüsünü Şeyh Ubeydullah ile konuşması için görevlendirdi.⁷ Van Müftüsünü Ubeydullah ile konuşması için görevlendirdi. Müftü hükümet adına söz vererek ikna etmeye çalıştı.

Kürtlerin, ve tabii ki Osmanlının, korku ve kaygısını tahkim eden Berlin antlaşmasının Ermeni meselesi ile ilgili 61. maddesi şöyledir. “Osmanlı Devleti Ermenilerin sakin olduğu eyaletlerde mahalli ihtiyaçların gerektirdiği ıslahat ve düzenlemeyi vakit kaybetmeksizin yapmayı ve Ermenilerin Kürtlere ve Çerkezlerle karşı güvenliklerini sağlamayı garanti eder.” Antlaşmadan sonra bölgeye İngilizlerinde gelmeye başlaması Kürtleri büsbütün endişelendirmiştir.⁸

Şeyh Ubeydullah, İran hududundan gelen tehlikeyi tüm halka bildirerek taraf toplamaya başlamıştır. İran’ın büyük zulümler yaptığını buna sessiz durulmaması gerektiğini belirtmiştir. Özellikle halka mektuplar ile göndererek İran’a karşı yapılan cihada tüm Müslümanların birlikte hareket etmesi gerektiğini ve bunun için Osmanlı Devleti’nin desteğini aldığını da iddia etmesi ayrı bir detay olarak gözükmiştir.⁹

Ayaklanmanın nihai planı, Kürt önderlerinin, Kürdistan’ın tarihindeki ilk kurul-tayında hazırlandı. Bu kurultay, 1880 yılının haziran ayı sonunda, Ubeydullah’ın önderliğinde Şemdinan’da ve bir süre sonra bunu izleyen Nehri görüşmelerinde toplanmıştı. Ubeydullah Kürdistan’ın kuruluşunu ayaklanmanın temel hedefi olarak ilan etti ve öncelikle Batı İran topraklarında başlatılması gereken ayaklanmanın stratejik planını sundu.¹⁰

Ubeydullah, Türkiye ve İran’da Kürt halkı gibi boyunduruk altında bulunan ve içinde yaşadıkları durumdan hoşnut olmayan Ermeni, Asuri ve Arap halklarının eş zamanında ayaklanmalarına önem veriyordu.¹¹ Aslında buradaki amacın aynı anda birden fazla ayaklanmanın çıkıp daha rahat bir şekilde emellerine ulaşması olarak değerlendirilebiliriz. Şeyh ve oğlu Abdülkadir komutasındaki birlikler Savaçbulak’ı da alarak Tebriz’e yönelir. Büyük devletlerin devreye girmesi ve Osmanlının Rus müdahalesi korkusu ile sınırları kapatması sonucu isyan başarısızlıkla sonuçlanır. Şeyh Avrupa’nın, özellikle İngilizlerin desteğini almaya çalıştı¹² ise de başarılı olamadı. Çünkü bölgede bir Kürt devletinin varlığını kendi dış politikaları açısından yararlı bulmuyorlardı.

Ayaklanmanın sonucuna baktığımızda planlı bir hareket olarak görülen Ubeydullah ayaklanması Osmanlı devleti, İran ve Rusya’nın müdahalesi ile bastırıldı. Şeyh

⁷ BOA, Y. PRK. A. 2/54.

⁸ Wadie Jwaideh, *Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi- Kökenleri ve Gelişimi*, s.156

⁹ BOA, Y. PRK. ASK. 6/25.

¹⁰ M.S. Lazarev- Ş.X. Mithoyan; *Kürdistan Tarihi*, Çev: İbrahim Kale, Avesta Yayıncılık, İstanbul 2001, s.152.

¹¹ Celile Celil, *1880 Şeyh Ubeydullah Nehri Ayaklanması*, s.68.

¹² Celile Celil, *1880 Şeyh Ubeydullah Nehri Ayaklanması*, s.97.

Ubeydullah çocuklarıyla beraber teslim olarak İstanbul'a götürüldü. Padişah tarafından Mekke'ye gönderilmesine rağmen bir müddet sonra tekrar Şemdinan'a geldi. Fakat Avrupalı devletlerin baskıları ile tekrar Mekke'ye gönderildi.¹³ 1883 yılında Mekke'de ölmesi ile oğlu Seyyid Abdulkadir'in İstanbul'a Şeyh Sıddık'ın da Şemdinan'da ikamet etmesine izin verildi. Şeyh Ubeydullah ile Sultan Abdulhamid arasındaki ilişki bugünde tartışılmaktadır. Bazı kimseler Sultan Abdulhamid'in:

- Dini tarikatleri güçlendirerek, doğuda gelişen Ermeni ulusalcılığını bastırmayı,
- Ermenilerle ilgili reform planlarını engellemeyi,
- Zaten kuvvetli olan dini duygularını daha güçlendirerek, Kürtleri ulusal bilinç ve ulusal taleplerden yoksun bir dini topluluk olarak elde tutmayı
- Osmanlı Kürtlerine ilaveten İran Kürtlerini de din birliği etrafında toplayıp bir güç haline getirerek Ermenilere ve Şii İranlılara karşı bir denge olarak kullanmayı ve bütün Kürtleri birleştirip kendi egemenliğine alarak Doğu'da büyük bir siyasi güç haline gelmeyi hedeflediğini ileri sürmektedir.¹⁴

Fakat Sasuni'nin eserinde bahsettiği bu duruma baktığımızda eğer Şeyh Ubeydullah'ın ayaklanması gerçekten dini tarikatler etrafında toplanıp Ermenilerin ulusalcılığına karşı gelinen bir olay ise neden Ermenileri de kendi ayaklanmasına davet etmiştir ki bu da çelişkili bir olay olarak görüyoruz.

Şeyh Ubeydullah isyanı aynı dönemde meydana gelen diğer isyanlardan farklı olarak Kürt halkı için etnik ve ulusal temellerde bir takım talepler içermesi açısından ayrı bir yere sahiptir. Ubeydullah'ın İngiliz Konsolosu Dr. Kohran'a yazdığı mektupta şu talepleri dile getirmektedir:

“500 000' in üzerinde aileden oluşan Kürt ulusu ayrı bir halktır. Dinleri diğerlerinden farklı, töre ve gelenekleri kendilerine özgüdür. Bu nedenle halklar içinde kötü ve olumsuz bir şekilde tanıtılıyorlar. Kürdistan'ı böyle lanse ediyorlar. Aramızdan biri eğer bir günah işlemişse, binlerce masum, iyi niyetli, erdem sahibi insana kötü bir unvan takılıyor. Bütün bunların Türk ve İran iktidarlarının canice uygulamalarından, vurdumduymazlığından kaynaklandığını görebiliyor musunuz? Kendi iç sorunlarımızı kendimiz halletmek, kendi suçlarımızı cezalandırmada bizzat egemen ve bağımsız olmak, bütün diğer milletlerin sahip oldukları haklara aynı şekilde sahip olmak istiyoruz. Suçlarımızı gelince hiçbir milletin onlardan zarar görmeyeceğine dair söz vermeye hazırız. Aksi takdirde bütün Kürdistan başkal-ıracaktır.”¹⁵

¹³ BOA.,Y.PRK. BŞK. 6/49.

¹⁴ Garo Sasuni; *Kürt Ulusal Hareketleri ve 15. Yüzyıldan Günümüze Ermeni-Kürt İlişkileri*, Med Yayınları, İstanbul 1992 s.107-110.

¹⁵ Celile Celil, *1880 Şeyh Ubeydullah Nehri Ayaklanması*, s.129-130.

Şeyh Ubeydullah başkaldırısının dini bir hareket mi yoksa bir Kürt devleti kurmak mı tartışmalarına Şeyh Ubeydullah'ın Dr. Kohran'a yazdığı bu mektup çok açık bir cevap niteliğindedir. İran ve Osmanlı Devleti'nin baskıcı tutumları, Kürt halkını bıktırması, Kürtler kendilerini yönetmek için faaliyete geçmişlerdir.

Şeyh Ubeydullah Nakşibendî tarikatından olması sebebiyle siyasi düşüncelerini dinin belirlemiş olduğu çerçeveden hareketle uygulamaktadır. Bu da belki Osmanlı Devleti açısından ayaklanmayı daha şiddetli bir biçimde bastırılmasının önüne geçmektedir. Bir diğer sonuç ise 19. Yüzyılın son Kürt ayaklanması olan Şeyh Ubeydullah Ayaklanması'nın daha programlı ve daha geniş çerçevede bir Kürdistan niyetiyle yapıldığını ulaşılabildiğimiz kaynaklardan görmekteyiz. Her ne kadar Hakan Özoğlu kitabında ayaklanmanın aşiret-ötesi bölgeye hakim olmasını fakat Kürt milliyetçiliğinden uzak olduğunu söylese de yine ayaklanma daha kapsamlı bir biçimde gelişmiştir.

Ayrıca Kürt Milliyetçiliği yapanların Cumhuriyet'in ilanı ile beraber sisteme karşı ayaklanma yapan Şeyh Said'i ön planda tutmaları da Şeyh Ubeydullah'ın kapsamlı bir Kürdistan oluşturması için yaptığı ayaklanmayı gölgede bırakmaktadır. Aslında Şeyh Ubeydullah ayaklanması hem İran hem Irak hem de Anadolu toprakları gibi geniş bir coğrafyaya yayılması bakımından Kürt Milliyetçiliği ve İslam motiflerinin harmanlanarak yapıldığı bir ayaklanmadır.

Şeyh Ubeydullah Ailesinden Seyyid Abdulkadir' in Kürt Milliyetçiliğine Katkısı

Kürt İslam tarihinin önde gelen şahsiyetleri arasında bulunan Şeyh Ubeydullâh Nehrî'nin oğlu olan ve Şeyh Ubeydullâh Ayaklanmasında babasıyla birlikte cihâd eden Şeyh Ubeydullâhzâde Seyyîd Abdulkadîr babasının yolunda gitmiştir. Bu özellikle Mekke'den döndükten sonra silaha ve zora değil de Kürt hareketine örgütlenme kazandırmıştır. Gerek İstanbul'da Kürt örgütlenmesini genişletmesi gerekse Kürt hareketini basın ile duyurması bakımından Kürt Milliyetçiliğinin Mirliklerden ve aşiret-tarikat yapılanmasından daha programlı ve modern olan bir çizgiye girmesine vesile olmuştur. Kürdistan Teâvun ve Terakki Cemiyeti'ni İstanbul'da II. Meşrutiyet'in ilanı ile beraber kuran Seyyîd Abdulkadîr, İslam âlimi, aydını ve Kürt kıyamının lideri olan Şeyh Ubeydullâh Nehrî'nin oğlu olduğu ve babasıyla birlikte bu kıyâmlarda yer aldığı için "ömür boyu başkan" sıfatıyla onore edilmişti. Peygamber Efendimiz Hz. Muhammed (S.A.V.)'in soyundan gelen bir seyyîd olup Şeyh Tâhâ'nın oğlu olan Şeyh Ubeydullâh Nehrî, Hakkari ilinin Şemzînan (Şemdinli) ilçesindedir.

Bir Nakşibendî şeyhi olan ve kendi döneminin en önemli İslam âlimlerinden biri olan Şeyh Ubeydullâh Nehrî, tarihte "Bağımsız Kürdistan" ülküsünü zikrederek ayaklanan ve "Kürdistan İslam Devleti" adını telaffuz eden ilk kişidir.

Şeyh Ubeydullâh Nehrî (1827 – 1883)'nin oğlu olan Seyyîd Abdulkadîr, Kürdistan Teâvun ve Terakki Cemiyeti'nin başkanlığına seçildi. Seyyîd Abdulkadîr'in bir ilginç özeliği de, Seyyîd Tâhâ ile birlikte I. Dünya Savaşı yıllarında Mısır'ın başkenti Kahire'de kurulan İstihlas-ı Kurdistan Cemiyeti (Kürdistan'ın Kurtuluşu Cemiyeti)'nin de kurucularından olmasıdır.

Babasıyla birlikte bir süre Hicaz'da, Taif'te sürgünde de yaşamış olan Seyyîd Abdulkadîr, sonra da İstanbul'a gelip yerleşmişti. Seyyîd Abdulkadîr'in Kürtler üzerinde oldukça büyük bir etkisi vardı. "Ayan Meclisi" üyeliği de yapan Seyyîd Abdulkadîr, "Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nın da kurucusuydu. Seyyîd Abdulkadîr, 4 Mart 1919 tarihinde kurulan 1. Damat Ferid Hükûmeti'nde de "Şurâ-yı Devlet Reisi" (Danıştay başkanı) olarak görev almıştı. Ancak daha sonra Damat Ferid ve hükûmeti ile ters düştüler. Hükûmet üyeleri Seyyîd Abdulkadîr'i "Kürt devleti kurmaya çalışmakla" suçlarken, Seyyîd Abdulkadîr de hükûmeti "Kürdistan bölgesini Ermeniler'e vermekle" suçladı.

Başkanlığını Seyyîd Abdulkadîr'in yaptığı Kürdistan Teâvun ve Terakki Cemiyeti, 19 Eylül 1908 tarihinde İstanbul'da kurulunca, aynı yıl içinde Diyarbakir şubesi de kuruluyor. Cemiyetin "Diyarbakir Şube Başkanlığı" görevini Diyarbakir Müftüsü Suphi Efendi yapıyor. Cemiyetin gerek İstanbul'daki merkez yöneticileri gerekse Diyarbakir şube yöneticileri arasında Kürt şeyh ve bey ailelerinden nüfuzlu kişiler, askerler ve bürokratlar bulunuyor. Cemiyet daha sonra Hınıs, Muş, Bitlis, Van, Hakkari, Musul ve Süleymaniye gibi Kürt şehirlerinde de şube açıyor. Cemiyetin programı şöyle: "Okullar açmak, Kürtler'i idarî ve yargı görevlerine atamak, Kürtçe dilini "resmî dil" olarak kabul ettirmek, Kürdistan'ın muhtelif şehirlerinde üniversiteler açmak, anadilde siyasî gazete ve dergiler çıkarmak, mecliste Kürt temsilcilerinin de sürekli olarak bulunmasını sağlamak ve Kürdistan'da ekonomiyi canlandırmak"...

Cemiyet tüzüğü'nün ilk maddesinde, cemiyetin kuruluş amacı şöyle belirtiliyordu: "İslâm'ın yüce hükümlerine uygun ve milletin saadeti ile vatanın selametine kefalet eden anayasanın (Kanun-i Esasî'nin) yararlı ve güzel kurallarını, bu gerçekleri bilmeyen birtakım Kürtler'e anlatmak; Osmanlılık'ın yüce vâsıflarını daima korumakla beraber dîn ve devletin ilerleme ve yaşamasının biricik aracı olan meşrûtiyet ve meşveret düzeni korunup sürdürüldükçe, Kürtler'in yüce Hâlifelik makamı ve büyük sultanlığa olan güçlü bağlılıklarını sağlamlaştırmak; vatandaşları olan Ermenî, Nasturî ve diğer Osmanlı kavimleri ile iyi geçinip uyuşmalarını bir kat daha güçlendirmek ve arttırmak; kabileler ve aşiretler arasındaki bazı anlaşmazlıkları giderip nefret duygularını ortadan kaldırmak ile tümünün bir meşrû merkez birliğinde ilerlemek için elele vermelerinin vasıtalarını sağlamak; eğitim, kültür, sanayiî, ticaret ve tarımı yayıp geliştirmek temel maksatları üzerine bu hayır cemiyeti kurulmuştur." Cemiyetin tüzüğü'nde ayrıca "Kürtçe eğitimi kolaylaştırmak için Kürt dilini yazıp kitap haline getirmek, Kürtçe dilbilgisi kitabı ve mükemmel bir sözlük hazırlamak, Kürtçe ders

kitapları yazımını ikrâmiyeler vererek teşvîk etmek” amaçları belirtilmiştir. Tüzüğün diğer bir maddesi ise şöyledir: “Şimdiye kadar basılmış ve basılmamış ne kadar yararlı Kürtçe eser varsa derleyip toparlayarak yayımlamaya ve okutmaya, Kürt edebiyâtının bir tarihçesini hazırlayıp kitap haline getirerek yayımlamaya özen gösterilecektir.”

Kürtler’in 20. yy başlarındaki taleplerini derli toplu ve makul istekler çerçevesinde medenîce ortaya koyması ve bu konuda bir ilk olması nedeniyle önemlidir.

Nitekim cemiyet, kurulduktan iki ay kadar sonra, 9 Kasım 1908’de “Kürt Teavün ve Terakki Gazetesi” adıyla bir gazete çıkarmaya başlıyor. İstanbul’da basılan bu gazete, Kürdistan şehirlerine de ulaşıyordu. Gazete haftalık olarak yayınlanıyor ve 8 sayfa çıkıyordu. Gazetede Kürt dilinin önemini, konuşulmasını, yazılmasını dile getiren pekçok makale kaleme alınıyor, ayrıca Ahmed-i Xanî (1651 – 1707)’nin “Mem û Zîn” adlı ölümsüz eseri de Türkçe’ye çevriliyordu.

Bediuzzaman Said-i Nursî el- Kûrdî’nin öngörüsü doğrultusunda Kürdistan Teavün ve Terakki Cemiyeti, Kürtler’in üç büyük aşireti olan Bedirhanî, Şemdîranzâde ve Babanzâde aşiretlerini biraraya getirerek Kürdistan’daki bölünmüşlüğü ortadan kaldırmayı önemli ölçüde başarmıştı. Derneğin sadece Bitlis şubesinin üye sayısı 80 bin kişi olarak kaydedilmektedir. Ancak gazetesi sadece 9 ay yayın yapabildikten sonra kapatıldı. Cemiyet de aynı şekilde Selanik merkezli İttihad ve Terakki Cemiyeti’nin baskıları sonucu 1912 yılında kapandı.

Seyyid Abdulkadir’in Kürt hareketini medeni çerçevede ve çağa uygun bir şekilde örgütlenme safhasına ulaştırması belki de Kürt Milliyetçiliği için önemli bir safhadır. Özellikle Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti’ni açması burada eski Kürt Mirliklerinin ailelerini ilk kez bir çatı altında toplaması ve Kürtçe makalelerinin de bulunduğu gazete çıkarması Anadolu’da ilk kez rastlanılan bir durumdur. Bu da Kürt Milliyetçiliğine yeni bir yön çizip günümüze kadar ulaşmasına sebebiyet vermiştir.

Seyyid Abdulkadir, dönemin Kürt ayaklanmalarından olan Şeyh Said ayaklanmasında idam edilerek hayatına son vermiştir. Aslında babasının kıyamında ordunun başına komuta eden Seyyid Abdulkadir silahlı olarak Şeyh Said ayaklanmasına katılmasa da dönemin hükümeti tarafında tehlikeli bir Kürt aydını olarak görülmüş ve idam fermanı yazılmıştır.

Seyyid Abdulkadir Kürt hareketinde üçüncü safhanın (mirlikler dönemi- Ayaklanmalar dönemi- Örgütlenmeler dönemi) başlamasını sağlamış ve Kürt entelektüelleri, Kürt alimleri, Kürt aşiretleri gibi farklı Kürt kesimlerini bir araya getirmiştir. Kürt Milliyetçiliğinin kapsamlı ve belirgin (raporlar ve yazdığı mektuplardan anlaşıldığı üzere) ayaklanmasını yapan babası Şeyh Ubeydullah-ı Nehri ile beraber Kürdistan Devleti için savaşıp daha sonra örgütlenmeler ile farklı bir çizgi ile bu amaca ulaşmaya çalışması bakımından Kürt Tarihindeki yerini almayı başarmıştır.

SONUÇ

Şeyh Ubeydullah Nehri ayaklanmasına sonuç olarak baktığımızda, Kürt Tarihi açısından önemli bir yere sahip olmasına rağmen Cumhuriyet Tarihi'nde meydana gelen Kürt Ayaklanmalarına oranla çok işlenmemiş bir konu olarak önümüzde araştırılmayı bekliyor.

Şeyh Ubeydullah, ayaklanmasının önemli bir tarafı da Şeyh Ubeydullah'ın belki de Kürt tarihi açısından yazılı bir metinle (yazmış olduğu mektup) Kürtlerin adeta ne istediğine dair bir cevap niteliğinde somut bir belge bırakmasıdır. Aynı zamanda belli sınırlardan ve bu sınırların rejiminden bahseden bu belge belki de ne kadar inançlı olduğuna dair kanıt niteliği taşımaktadır.

Aynı zamanda Şeyh Ubeydullah ailesinin fertlerinden olan Seyyid Abdulkadir'in de Kürt milliyetçiliğine dair çıkarmış olduğu yazılı basın ile de Modern Kürt milliyetçiliğinin kilometre taşlarından bir olmuştur.

Şeyh Ubeydullah Nehri ve ailesinin Kürt milliyetçiliğinin gerek ayaklanma anlamında gerekse modern örgütlenme anlamında Kürt milliyetçiliğine katkısı yadsınamaz gerçektir.

KAYNAKÇA

- Bruinessen, Martin Van ; Ağa, Şeyh, Devlet, İletişim Yayınları, İstanbul 2003.
- Celil, Celile; 1880 Şeyh Ubeydullah Nehri Ayaklanması, Peri Yayınları, İstanbul 1998.
- Jwaideh, Wadie; Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi- Kökenleri ve Gelişimi, İletişim Yayınları, İstanbul, 1993.
- Lazarev M.S. - Ş.X. Mihoyan; Kürdistan Tarihi, Çev: İbrahim Kale, Avesta Yayıncılık, İstanbul 2001.
- Özoğlu, Hakan; Osmanlı Devleti ve Kürt Milliyetçiliği, Kitap Yayınevi, 2005.
- Sasuni, Garo; Kürt Ulusal Hareketleri ve 15. Yüzyıldan Günümüze Ermeni-Kürt İlişkileri, Med Yayınları, İstanbul 1992.
- Tori; Aşiretten Millet Olma Yapılanmasında Kürtler, Doz Yayınları, İstanbul 2005.

Arşiv Belgeleri:

- BOA, Y. PRK. A. 2/54.
- BOA., Y. PRK. ASK. 6/25.
- BOA., Y.PRK. BŞK. 6/49.